

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS
AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Sorozatszerkesztő
Fodor Pál és Pap Norbert

TÖBB MINT EGY CSATA: MOHÁCS

AZ 1526. ÉVI ÜTKÖZET
A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉS KULTURÁLIS
EMLÉKEZETBEN

Szerkesztette

Fodor Pál és Varga Szabolcs

Szőts Zoltán Oszkár
közreműködésével

MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Budapest
2019

A kötet a Magyar Tudományos Akadémia
Kiválósági Együttműködési Programjának
„Mohács 1526–2026: Rekonstrukció és emlékezet” című
(az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont és a Pécsi Tudományegyetem
együttműködésében megvalósuló) projektje keretében készült

© Szerzők, 2019

© MTA BTK, 2019

ISBN 978-963-416-183-7

ISSN 2676-895X

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is

Kiadja az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Felelős kiadó: Fodor Pál

Nyomdai előkészítés:

Séd Kft., MTA BTK Történettudományi Intézet

tudományos információs témacsoport

Vezető: Kovács Éva

Képszerkesztő: Kocsis Gabriella

Borító: Horváth Imre

Tipográfia: Marafkó Bence

Nyomdai munka: Séd Kft., Szekszárd

Felelős vezető: Dránovits Anna

Tartalom

FODOR PÁL – VARGA SZABOLCS	
Bevezetés	7
NEUMANN TIBOR – C. TÓTH NORBERT – PÁLOSFALVI TAMÁS	
Két évszázad a sztereotípiák fogságában. Helyzetkép a Jagelló-kor kutatásáról	11
TÓTH GERGELY	
Bűnbakképzés és propaganda. Az 1526. évi török hadjárat és a mohácsi csata a kora újkori történetírásban (I. rész: a 16. század történetírása)	75
PAPP JÚLIA	
Az 1526. évi mohácsi csata 16–17. századi képzőművészeti recepciója	149
SZILÁGYI EMŐKE RITA	
Mohács emlékezete a magyarországi latin nyelvű levelezésekben és beszámolókból a csatát követő évtizedben	195
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ	
A mohácsi csata emlékezete a 18. századi magyarországi neolatin irodalomban	209
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN	
A „mohácsi nóta” és közköltészeti rokonai a 18. században	233
CSONKI ÁRPÁD	
Étedi Sós Márton műve Mohácsról (1792)	259

KOVÁCS GÁBOR – MESTER BÉLA	
Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben	279
 B. SZABÓ JÁNOS	
A mohácsi csata a modern kori történetírásban (historiográfiai vázlat) . . .	337
 POLGÁR BALÁZS	
Az 1526. évi mohácsi csata régészete: régi eredmények és újabb kutatási perspektívák	381
 POLGÁR BALÁZS	
A második mohácsi csata mítosza és valósága I.	413
 TÓTH FERENC	
A második mohácsi csata mítosza és valósága II. Adalékok az 1687-es nagyharsányi csata kora újkori levéltári és könyvészeti kutatásához	445
 BÉKÉSSY LILI – GUSZTIN RUDOLF – HORVÁTH PÁL – KIM KATALIN	
Zene a kulturális emlékezet szolgálatában. Magyar zeneművek a mohácsi csatáról a 19. század végéig	463
 OZSVÁRT VIKTÓRIA	
Mohács és más történelmi szimbólumok megjelenési formái a 20. századi magyar zenében	507
 HÓVÁRI JÁNOS	
A mohácsi csata két emlékéve: 1926 versus 1976	539
 HASANOVIC-KOLUTÁ CZ ANDREA	
1526 helye és szerepe a mohácsi identitásban	563
 Képjegyzék	619
 Személynévmutató	627

Tóth Ferenc*

A MÁSODIK MOHÁCSI CSATA MÍTOSZA ÉS VALÓSÁGA II.

ADALÉKOK AZ 1687-ES NAGYHARSÁNYI CSATA KORA
ÚJKORI LEVÉLTÁRI ÉS KÖNYVÉSZETI KUTATÁSÁHOZ

Jelen tanulmány a nagyharsányi csata (1687) mohácsi csatához (1526) kapcsolódó mítoszának („második mohácsi csata”) témakörében végzett kutatásaim legfontosabb eredményeit foglalja össze. A vizsgálat módszerei forráskutatáson és összehasonlító filológiai elemzésen alapultak. Legjelentősebb eredményeim azok az V. Lotaringiai Károly herceg hadinaplóinak forráskutatása során felfedezett új információk, amelyeknek köszönhetően mára sokkal pontosabb ismeretekkel rendelkezünk az 1687-es év hadi eseményeiről – köztünk a döntő jelentőségű nagyharsányi csata lefolyásáról – és azok közvetlen politikai következményeiről. A François Le Bègue által készített és az 1683–1688 közötti időszak hadjáratait leíró napló 2017-es megjelentetése után nem sokkal sikerült felfedezni egy lap-pangó, Károly herceg kézírásával készült kéziratgyűjteményt, amelyet a csatáról szóló leírások egyik „összövegének” tekinthetünk. Szintén új tudományos eredménynek számít Jean-Louis de Rabutin gróf emlékiratai eredeti kéziratának felfedezése. A tanulmányban a csata különféle francia nyelvű történeti és irodalmi munkákban található ábrázolásait is be szeretném mutatni az esemény európai jelentősége, valamint az 1526. évi mohácsi csatára való hivatkozások szempontjából.

A nagyharsányi csata kora újkori forráskutatása szempontjából igen fontos momentum a francia katonai nyelv korabeli széles körű elterjedtsége. A csata időszaka egybeesett a 17. század végi klasszikus Európa történetének azon szakaszával, amelyben a XIV. Lajos vezette Francia Királyság a kontinens – és az akkori világ – legerősebb katonai és politikai hatalma lett. A francia hadsereg az összes európai katonaság mintájává vált, és ennek következtében előtérbe került a francia katonai nyelvhasználat. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy ekkoriban a klasszikus francia nyelv hasonló szerepet kezdett betölteni, mint napjainkban az angol, amely szintén egy vezető gazdasági, politikai és katonai nagyhatalom nyelveként

* A szerző az MTA BTK Történettudományi Intézet tudományos tanácsadója.

vált egyeduralkodóvá a második világháború után. Ez az átmenet a 17–18. század fordulóján zajlott le és a felvilágosodás századában teljesedett ki.¹

Az európai hadseregekben ezt a nyelvi átalakulást a kiválóan képzett francia katonatisztek alkalmazása is elősegítette, akiket az általuk hozott szaktudásnak köszönhetően szívesen láttak valamennyi európai ármádiában. A magyar történetírás előszeretettel emlékezett meg a 17. század végi kuruc mozgalmak és a Rákóczi-szabadságharc idején Magyarországon harcoló francia tisztekről, például Lemaire brigadérosról, aki még egy részletes visszaemlékezést is írt magyarországi élményeiről.² Ezzel szemben a kutatók ezidáig viszonylag kevés figyelmet szenteltek a császári hadseregben küzdő francia vagy francia nyelvű katonáknak. Pedig számuk és jelentőségük jóval meghaladta a kurucokkal együtt harcoló franciákét, ám a történelmi emlékezet igencsak szelektíven értékelte a szerepüket.³ Ennek oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy e derék katonák gyakran a magyar függetlenségi mozgalmak és szabadságharcok ellen harcoltak, és így a nemzeti és romantikus történet szemlélet *persona non grata*-ként kezelte őket. Idesorolhatók olyan neves francia nemesek, mint Jean-Louis de Rabutin (vagy Bussy-Rabutin),⁴ a híres francia író (Roger de Bussy-Rabutin) távoli rokona, vagy a la rochelle-i hugenotta hadvezér Jean-Louis Raduit de Souches⁵ és fia, Charles Louis de Souches, akik a török elleni visszafoglaló háborúk hőseivé váltak. De ismertek voltak a francia vagy francia nyelvű arisztokraták a császári hadvezetés legmagasabb köreiben is. A 17. század végén két jeles frankofón hadvezér örökre beleírta a nevét a magyar történelemkönyvekbe: V. Lotaringiai Károly herceg és Eugén, Savoya-Carignan-i herceg, akik a hadvezetés legmagasabb grádicsait is elérték.⁶ E két császári fővezéri címet viselő

1 A 17. század végén a latin és az olasz nyelv még sokáig versenyzett vele, de a katonai és diplomáciai kommunikáció a 18. század elejére végérvényesen egységesen elfogadott nemzetközi nyelvvé választotta a francia nyelvet. Ennek egyik fontos fordulópontja az 1713-as utrechti békekongresszus volt. Lásd ehhez újabban: Conxita Mollfulleda–Núria Sallés (dir.), *El tractats d'Utrecht: Clarors i foscors de la pau la resistència dels Catalans*. Barcelona, 2015.

2 Jean Bérenger, Un exemple de coopération militaire franco-hongroise: la mission du brigadier général Le Maire pendant la guerre d'indépendance de François II Rákóczi. In: Zita Tringli-Ferenc Tóth (eds.), *Mille ans de contacts II. Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours*. Szombathely, 2004, 41–42; Bóhm Jakab–Palotai István, Le Maire francia–kuruc brigadéros emlékirata II. Rákóczi Ferenchez 1706 elején. *Hadtörténelmi Közlemények* 2:2 (1955) 155–202; Jean Bérenger (éd.), *Brigadier général Louis Le Maire, Relation abrégée de ce qui s'est passé dans la guerre de Hongrie depuis le commencement de la campagne de 1705 jusqu'au mois de mars 1708*. Paris, 2007.

3 Lásd ehhez újabban: Olivier Chaline, Les migrants militaires francophones au service de l'Empereur (fin XVIe – moitié XIXe siècle). In: Olivier Chaline–Jaroslaw Dumanowski–Michel Figeac (dir.), *Le rayonnement français en Europe centrale du XVIIe siècle à nos jours*. Pessac, 2009, 55–69.

4 Életéről lásd: Daniel-Henri Vincent, Bussy-Rabutin, l'heureux maréchal. *Rabutinages* 23 (2013) 73–84.

5 Életéről lásd újabban: Petr Klapka, *Jean Louis Raduit de Souches (1608–1682). De La Rochelle au service des Habsbourg. Contribution à l'étude des migrations nobiliaires dans les pays de la Couronne de Bohême aux XVIIe–XVIIIe siècles*. Paris, 2015.

6 Lotaringiai Károly életéről lásd újabban: Laurent Jalabert, *Charles V de Lorraine ou la quête de l'État (1643–1690)*. Nancy, 2017; Ferenc Tóth, *Le duc Charles V de Lorraine et son temps*

herceg esete külpolitikai szempontból is tanulságos: a Habsburg Birodalom és Franciaország között elhelyezkedő Savoya és Lotaringia – több-kevesebb sikerrel – egyaránt igyekezett, hogy az egyre jobban terjeszkedő Francia Királysággal szemben biztosítsa függetlenségét. A küzdelem dacára mindkét terület régóta Franciaország részét képezte, ám a 17. század folyamán e két, nyelvében és kultúrájában francia herceg környezetéből számos lotaringiai, elzászi, vallon, savoyai és piemonti katona is a Habsburgok szolgálatba lépett, ezáltal pedig a császári hadsereg francia nyelvűsége tovább erősödött. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy mindkét hercegi származású fővezér élete szempontjából kiemelkedő szerepet játszott az 1687-es nagyharsányi csata. Egyfelől Lotaringiai Károly magyarországi törökellenes hadjáratainak egyik szimbolikus csúcspontjaként értelmezhető, másfelől ez Savoyai Eugén (a magyar szakirodalomban Jenő) katonai karrierjének kezdete, mivel hősiesség helytállása miatt őt érte a megtiszteltetés, hogy a győzelem hírére a császárnak megvigye. Örvendetes, hogy az utóbbi években számos olyan kötet látott napvilágot, amelyekben ezek a mára elfeledett katonai pályaképek ismét felelevenedtek.⁷ Az újabb kutatások alapján számos jeles francia anyanyelvű katonatiszt azonosíthatóvá vált, akik császári szolgálatban harcoltak a nagyharsányi csatában. Idesorolható Pierre-Claude Florimond de Mercy gróf, aki később tábornok és katonai kormányzó lett, Charles-François de Lorraine-Commercy herceg, aki hősiesség küzdelemben megszerzett egy török zászlót. Rajtuk kívül Charles-Thomas de Lorraine-Vaudémont herceg, Etienne de Stainville gróf, François des Salles de Rorthey és a már említett Jean-Louis de Rabutin szintén részt vett a csatában.

I. AZ ARCHÍVUMOK HAGYATÉKA

A csata és körülményei szempontjából természetesen a kéziratos primer forrásokat tekinthetjük a legértékesebbeknek. Közülük is Lotaringiai V. Károly herceg kéziratai a legfontosabbak. A rá vonatkozó legértékesebb hagyaték a bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv Lothringisches Hausarchiv részlegében található. A herceg magyarországi hadjáratainak eseményeit egyfelől saját kezűleg is megörökítette, másfelől pedig közeli munkatársaival jegyeztette fel, és még egy átdolgozott hadinaplóba is belefoglaltatta. A nagy valószínűséggel François Le Bègue lotaringiai nemes által írt hadinaplónak több változatáról is tudnak a bécsi központi levéltárakban. Az e gyűjtemény részét képező hadinapló kéziratok jelentőségére elsősorban a jubileumi évfordulók eseményei hívták fel a figyelmet. 1933-ban, Bécs második ostromának 250. évfordulójára jelent meg Ferdinand Stöller gondozásában a herceg hadinaplójának bécsi eseményeket tárgya-

(1643–1690). In: Ferenc Tóth (éd.), *Journal des campagnes du duc Charles V de Lorraine*. Paris, 2017, 19–162.

⁷ Elsősorban Alain Petiot tábornok életrajzi lexikonára gondolok: Alain Petiot (dir.), *Les Lorrains et les Habsbourg. Dictionnaire biographique illustré des familles lorraines au service de la Maison d'Autriche*. 2 vol. Aix-en-Provence, 2014.

ló fejezete.⁸ Magyarországon az 1986-os jubileumi évben – számos kitűnő publikáció mellett – napvilágot látott a *Lotaringiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686* című színvonalas forráskiadvány, amely rámutatott a herceg gazdag magyar vonatkozású levéltárára.⁹ A több ezer oldalas forrásanyag között található egy összefoglaló jellegű, gondosan megszerkesztett változat, amelyet készítői valószínűleg nyomtatott formában is szerettek volna megjelentetni.¹⁰ Ebben – az ismereteink szerint legalaposabban előkészített – szövegváltozatban már előfordul olyan hivatkozás, amely az 1526. évi mohácsi csatára utal.¹¹

A kontrollforrások és a történeti kutatások tanúsága szerint a hadinapló, ismertebb nevén *Journal* olyan megbízható és objektív forrásanyagot képvisel, amely az említett hadjáratok hadi eseményein kívül korabeli politikai kommentárokat, családtörténeti és történeti földrajzi adatokat, továbbá rendkívül változatos kultúrtörténeti adalékokat is tartalmaz. A herceg jellegzetes kézírása alapján elég könnyen azonosíthatók a tőle származó dokumentumok. Már a Mollay Károly által az 1986-os jubileumi évben kiadott 1686-os hadinaplóban a szöveggörnyezet és kézírás alapján sikerült azonosítani Lotaringiai Károly eredeti bejegyzéseit. Ez a papírkódex egyébként az 1926-ban megkötött badeni osztrák–magyar levéltári egyezmény alapján került Bécsből a budapesti Hadtörténeti Levéltárba. A bécsi központi levéltár Lotaringiai Házi Levéltárában megtalálható még az 1685-ös év hasonlóan rendezett és részben szintén a herceg kézírását őrző hadinaplója is. Az 1687. év hasonló jellegű forrását egészen a legutóbbi időszakig nem sikerült azonosítani. Végül egy véletlen felfedezésnek köszönhetően sikerült megtalálnom a párizsi Bibliothèque Nationale de France kézírattárában. A pergamenbe kötött napló 248 számozott lapot tartalmaz, amelyekre az 1687-es hadjárat német, francia és olasz nyelvű dokumentumait másolták. A francia nyelvű naplóbejegyzéseket ugyanaz a kéz írta, amelyet az 1686. évi napló kiadásában Lotaringiai Károly hercegnek tulajdonítottak. A nagyharsányi csatára vonatkozó naplóbejegyzés az 57. levél hátoldalán kezdődik az augusztus 12-i események kifejtésével és a 65. levél elülső oldalán fejeződik be a hadizsákmány felsorolásával. A naplóbejegyzést követő, valószínűleg szándékosan üresen hagyott két oldal megerősíti azt a feltételezésünket, hogy a bejegyzéseket a herceg vélhetően a csata napján vagy nem sokkal azután készítette, és az esetleges későbbi kiegészítéseknek szánhatta az üres oldalakat. A csataleírás szövegének

8 Ferdinand Stöller, *Neue Quellen zur Geschichte des Türkenjahres 1683*. In: *Mitteilungen des österreichischen Instituts für Geschichtsforschung. Ergänzungsband XIII, H. 1*. Innsbruck, 1933.

9 Mollay Károly (szerk.), *Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról 1686*. Budapest, 1986. Szita László is több – bár nem egészen pontosan megjelölt – magyarra fordított forrást publikált ebből a gazdag anyagból. Lásd Szita László (szerk.), *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686–1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez*. Pécs, 1987.

10 ÖStA Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Hausarchiv, Lothringisches Hausarchiv Kt. 51 N° 3 *Journal des campagnes de Charles V de Lorraine (1683–89)* – 348 folio; Tóth (éd.), *Journal des campagnes*.

11 „Ilyen módon e napon csekély áron, de annál nagyobb dicsőséggel és előnnyel sikerült jövétenni a Lajos király által elszenvedett vereséget, amelyre 1526 évében ugyanebben a hónapban majdnem ugyanazon a helyen került sor (*De maniere que ce jour là nous reparames à peu de frais, et avec autant de gloire que d'avantage la perte que le Roy Louys fit en mil cinq cent vingt six dans le même mois, et à peu près dans le même endroit*).” Tóth (éd.), *Journal des campagnes*, 448.

részletes, filológiai alaposágú feldolgozása még nem történt meg, viszont azt már az első mondatok alapján is meg lehet állapítani, hogy szoros kapcsolat és hasonlóság áll fenn a François Le Bègue által írt és szerkesztett hadinapló szövegével, mivel a herceg fontosabb bejegyzései és gondolatai megtalálhatóak abban is. Figyelemre méltó különbség a két szöveg között, hogy a herceg feljegyzéseiben nem található utalás az 1526. évi mohácsi csatára.¹²

Az Osztrák Állami Levéltár Hadilevéltára (ÖStA Kriegsarchiv) szintén igen gazdag gyűjtemény. Az Alte Feldakten elnevezésű egység nagyharsányi csatára vonatkozó anyaga viszont nagyon hiányos, ráadásul korabeli jelentést sem őriz róla.¹³ A bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) kézirattára és régi könyvgyűjteménye szintén kiemelt helyet foglal el a téma kutatása szempontjából. Itt található például Savoyai Eugén herceg igen gazdag könyvtára és kéziratgyűjteménye is, ahol számos nagyharsányi csatára vonatkozó aprónyomtatvány lelhető fel.¹⁴ Eredeti kéziratos csataleírást viszont eddig nem sikerült találni, de nem kizárt, hogy a későbbi kutatások során még előkerülhet erre vonatkozó dokumentum is. Mivel a csata prominens résztvevői – Lotaringiai Károly herceg, a bajor választófejedelem és Savoyai Eugén herceg – kiterjedt levelezést folytattak különféle európai országok uralkodóival, politikusaival és katonáival, egyes külföldi levéltárak fondjaiban is számos személyükhöz és magyarországi tevékenységükhöz kapcsolódó dokumentumot őriznek. Ciro Paoletti legújabb, Savoyai Eugénnek szentelt életrajzában publikált részletes forrásjegyzéke jól mutatja, hogy az itáliai levéltárakban rendkívül gazdag anyag található a herceggel kapcsolatban. Itt a torinói, a római, a mantovai és a velencei levéltár rá vonatkozó politikai és katonai levelezései mellett a vatikáni titkos levéltár (Archivio Segreto Vaticano) nunciusi levelezései érdemelnek különös figyelmet.¹⁵

A francia levéltárak gazdag, e témára vonatkozó forrásaira a nemrég elhunyt Jean Nouzille hívta fel a figyelmet.¹⁶ A török elleni háborúk forrásai elég szétszórtan találhatók különféle levéltárak gyűjteményeiben. A leggazdagabb a

12 Bibliothèque Nationale de France, Párizs, Ms. All. 100 Pro anno 1687 Journal d'opérations militaires. A kézirattár katalógusa hallgat az 1687-es hadjárat e kéziratban található részleteiről. Vö. Gédéon Huet (dir.), *Catalogue des manuscrits allemands de la Bibliothèque nationale*. Paris, 1895, 92.

13 ÖStA Kriegsarchiv, AFA Kt. 192 Türkenkrieg 1687 (VIII–X)

14 Például: *Imago saeculi gloriosi, sive victoriae Othomanno imperio extortae invictissimis armis Leopoldi I gloriosi (etc.)*. Viennae, 1687; Irenaeus Aletophilus, *Die rühmlichst-erstrittene Doppel-Victorie: das ist: eine ausführliche Beschreibung erstlich des [...] 1687. [...] bey Mohatz [...] erhaltenen Sieges [...] und dann zweytens ein compendiöser Bericht, des gleichfalls durch die Venetianer [...] in Morea herrlichst-erhaltenen Sieges...* [S.l.], 1687; Mathias Greischer, *Geschicht so sich den 12 Augusti Ao. 1687 zwischen der Kayserlichen und türkischen Armee zugetragen in dem türkischer Seits 12m Mann erlegt und die übrigen völlig aus ihrem Lager verjagt worden mit hinterlassung aller Bagage, 65 Cannonen und 10 Mörsern: = Fatto d'arme del di 12. d'Agosto 1687 fra l'Eser.o di Leopoldo Cesare Aug.mo e quello de' Turchi il quale fu sconfitto con la strage di m.12 de suoi scacciato dagli alloggiamenti, espogliato di tutto 'l Carriaggio di 65 Cannoni e di 10 Mortari*. Wien, 1687. stb.

15 Ciro Paoletti, *Il principe Eugenio di Savoia*. Roma, 2001, 551–552.

16 Lásd ehhez: Jean Nouzille, *Le Prince Eugène de Savoie et le Sud-Est européen (1683–1736)*. Paris, 2012.

jelenleg a Párizs melletti La Courneuve-ben található központi Francia Diplomáciai Levéltár (Archives Diplomatiques) központi gyűjteménye, amelynek politikai levelezéseiben (Correspondance politique – série CP) magyar, osztrák, török és lengyel vonatkozású iratai között,¹⁷ valamint vegyes irataiban (Mémoires et documents – série MD) találhatóak a kérdésre vonatkozó fontos adatok. Az 1687. évi magyarországi hadjárat eseményeiről részletesen tájékoztatnak az osztrák politikai levelezés 61–63. kötetében található titkos jelentések.¹⁸ Nouzille professzor utalásai alapján feltételezhetjük, hogy igen gazdag témára vonatkozó forrásanyag található a Párizs melletti Vincennes-i erődben található Service Historique de la Défense (Francia Hadtörténeti Levéltár) szárazföldi haderőre vonatkozó levéltárában is. Jean Nouzille szerint a levéltár AI szekciójának (tábori levelezés) 57 kötetében található Savoyai Eugénre vonatkozó dokumentumok, amelyek főleg a hadműveletek eseményeinek rekonstruálásához nyújtanak fontos információkat. A Service Historique de la Défense 1 M jelzetű alegységében (Mémoires et reconnaissances, vagyis „Feljegyzések és felderítések” szekciónév alatt) végzett korábbi kutatásaim során már sikerült számos eddig ismeretlen magyar vonatkozású forrást is feltárnom.

A kutatott téma szempontjából szintén igen értékes archívum a Bibliothèque Nationale de France kéziratára és nyomtatványtára.¹⁹ Itt a már említett, Károly herceg eredeti kézírásával készült csataleírás mellett elsősorban a második „mohácsi csatát” dicsőítő metszetek kelthetik fel a kutatók figyelmét,²⁰ illetve itt található a konstantinápolyi francia nagykövetek szinte teljes levelezésének rendszerezett másolata és számos tevékenységükre vonatkozó egyéb dokumentum is. Itt őrzik Eugén herceg levelezését is, amely a szervezetileg a Bibliothèque Nationale de France-hoz tartozó Bibliothèque de l’Arsenal-ban található, és esetleg tartalmazhat a magyarországi hadjárataira vonatkozó iratokat is.

A magyarországi török háborúkra vonatkozóan viszonylag gazdag kéziratgyűjteményt tartalmaz a Francia Akadémia könyvtárának kéziratára is (Bibliothèque de l’Institut de France).²¹ Számos itt található magyar kapcsolódású

17 Lásd a gyűjtemény mutatóját: *État numérique des fonds de la correspondance politique de l’origine à 1871*. Paris, 1936. A magyar vonatkozású rész részletes bemutatása: Ignác Kont, *Bibliographie française de la Hongrie (1521–1910) avec un inventaire des documents manuscrits (travaux de la conférence d’Etudes hongroises à la Sorbonne)*. Paris, 1913, 203–241.

18 Archives Diplomatiques de La Courneuve, Correspondance politique Autriche 61–63. k. E kötetek az 1686-tól 1689-ig tartó korszakot ölelik fel. A Le Vauguyon és Villars által küldött jelentések mellett számos egyéb dokumentum is található bennük.

19 Lásd ehhez a könyvtár kéziratárának honlapját: <http://archivesetmanuscrits.bnf.fr>; utolsó leltöltés: 2018. január 10.

20 Pierre Lepautre, *Le triomphe de la Religion par le zèle des princes chrétiens*. Paris, 1688; Franz Ertinger, *La sanglante défaite des Turcs par l’Armée Impériale commandée par leurs Altesses de Lorraine et Bavière près la ville de Siclos au dessous de la montagne d’Arca le 12 août 1687*. Paris, 1688; *Défaites de l’Armée des Turcs pres de Mohats en Hongrie par l’Armée Impériale commandée par le Prince Charles de Lorraine et l’Electeur de Bavière le 12e jour d’aoust 1687*. Paris, 1688; Nicolas de Larmessin, *La grande victoire remportée sur les Turcs en Hongrie, entre Mohätz et Ziclos, le 12e aoust 1687*. Paris, 1688.

21 A könyvtár zárt jellegű, és csak a Francia Akadémia valamelyik tagjának írásos ajánlásával lehet ott kutatni. Az engedély megszerzéséhez nagy segítséget nyújtott Georges-Henri Soutou aka-

kéziratról megállapíthatjuk, hogy másolatként kerültek a könyvtár neves Godfrey-gyűjteményébe. Ez 553 kéziratos kötetből áll, amelyek eredetileg a Villeroy család, Séguier kancellár és Achille de Harlay tulajdonában voltak. A kéziratok eredetileg a Bibliothèque Nationale de France tulajdonában álltak. Számos magyar vonatkozású kézirat foglalkozik a 16–17. századi magyarországi török háborúk eseményeivel, a magyar királyválasztások történetével és a legfontosabb kora újkori magyar történelmi szereplők tevékenységével.²² A török kori kéziratok közül kiemelkedik egy, a Duna folyásirányában haladó földrajzi és a török háborúk kronológiáját felvázoló mű, amely megemlékezik a legjelentősebb folyó menti összecsapásokról.²³ Mivel az 1660-as évek elejénél láthatólag megáll a kronológia fonala, így a nagyharsányi csata nem kerülhetett bele, viszont a kézirat szemlélete igen frappánsan tükrözi, hogy a korabeli katonai gondolkodás milyen erősen kötődött a folyókhoz. A csata említésének hiánya segíthet a kézirat keletkezésének megállapításában. Nem kizárt, hogy ha további kutatásokat végzünk a könyvtár kéziratárában, akkor újabb, e témára vonatkozó információk is napvilágra kerülhetnek.

II. A CSATA KATONAI KÖNYVÉSZETI HAGYATÉKA

A nagyharsányi csata európai hírnevét elsősorban a fővezért, Lotaringiai Károly herceget dicsőítő munkák alapozták meg (*1. kép*). A herceg hőstetteit több nyomtatott visszaemlékezés is megőrökíti, amelyek visszaköszönek a különféle életrajzi munkákban. Legismertebb életrajzát (*La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, et généralissime des troupes impériales*) Jean de La Brune írta, és 1691-ben, nem sokkal a herceg halála után jelent meg Amszterdamban. Ebben a szerző sommásan összefoglalta az eseményeket, hogy kiemelje a neves hadvezér csatában játszott meghatározó szerepét. A történetíró megerősíti, hogy Károly herceg a fősereggel hosszú és fárasztó menet után érte el az oszmánok elsáncolt táborhelyét, amelyet a túlerő ellenére is megpróbált rohammal elfoglalni. A sikertelen roham után a haditanács végül a visszavonulás mellett döntött, amellyel sikerült az oszmán főerőket kicsalogatni megerősített állásaikból, majd döntő csatára kényszeríteni. Az oszmán főerők először a balszárnyon elhelyezkedő bajor választófejedelem és Badeni Lajos csapatait támadták meg, akik hősiiesen ellenálltak. Lotaringiai Károly ezt követően oldaltámadást intézett az oszmán főerők ellen, és hosszú és véres küzdelemben sikerült visszaszorítania őket. Az ellentámadás nagy

démikus professzor, a párizsi Sorbonne professor emeritusa, az Ecole Militaire professzora, akinek ezúton is szeretném megköszönni önzetlen segítségét.

22 Ezek közül néhányra már felhívtam a figyelmet Pálffy Gézával közösen írt tanulmányunkban: Pálffy Géza–Tóth Ferenc, Les couronnements en Hongrie à l'époque moderne (1526–1792). Représentations et outils politico-diplomatiques. *Revue d'histoire diplomatique* 131:3 (2017) 253–276.

23 *Description exacte et curieuse des contrées et pays que parcourt le Danube, depuis sa source jusqu'à son embouchure. Avec une courte et véritable chronologie de ce qui s'est passé de plus remarquable entre l'Empire des Turcs et le Royaume de Hongrie.* Traduit de l'allemand en français par le Chevalier de Rozen. Bibliothèque de l'Institut de France, Paris, série Ms 545 Sentences tirées des Saints Pères (mélanges de ms) 547–658.

I. KÉP. CHARLES HERBEL:
LOTARINGIAI KÁROLY HERCEG PORTRÉJA

megtudhatjuk, hogy e csata fontos összecsapásnak számított, mivel egy jelentős számbeli fölényben lévő, igen ravasz ellenséggel kellett megmérkőzni. A szövegíró kiemelte a nagyvezír németeket megvető, pökhendi viselkedését, aki olyannyira biztos volt a dolgában, hogy a csata előtti, Konstantinápolyba írt levelében már a közeli győzelmet jelentette. A csata nehézségeihez sorolja még a sáncokkal megerősített török tábornok is. A csata metszetét bemutatva a szerző kifejti, hogy az Arsan-hegy (Harsány-hegy) miatt nevezték el a csatát, de nem felejt el hozzáfűzni, hogy más néven mohácsi csatának is nevezik, és valószínűsíti az isteni bosszú gondolatát is, amelyet Károly herceg volt hivatott bevégezni. Kiemeli még a bajor választófejedelem bátorságát és az oszmán hadseregben uralkodó káoszt.²⁴ Hasonlóan érdekes adalékkal szolgál a herceg olasz életrajzírójának, Giorgio Birluc Nolano velencei szerző művének vonatkozó része is. A szerző a nagyharsányi csata történetét – nagy valószínűséggel La Brune munkája alapján – jelentős keresztény győzelemnek írja le, amelyet nemcsak az 1526. évi mohácsi csatá-

zavart okozott a törökök soraiban. A török csapatokat a táborhelyükig üldözték, és hatalmas veszteségeket okoztak nekik. A csataleírás végén a szerző megjegyzi, hogy e „mohácsi csata” (*bataille de Mohats*) majdnem ugyanazon a területen zajlott le, ahol a híres, 1526. évi összecsapás.²⁴

1701-ben jelent meg Nancy-ban egy Lotaringiai Károly életének és neves tetteinek szentelt album, amelyet a herceg fia, Lotaringiai Lipót rendelt meg. Ebben a gazdagon díszített munkában találunk egy, a „harsányi csatára” – franciául *bataille d’Arsan* – vonatkozó metszetet, amelyhez rövid leírást is mellékelte a kötet szerkesztője (2. kép). E szövegből

24 „Ce Combat se donna à peu près dans le même endroit où se donna en 1526 la fameuse Bataille de Mohats, dans laquelle Soliman Second fit périr vingt-deux mille Chrétiens, entre lesquels fut Louis II. Roi de Hongrie.” Jean de La Brune, *La vie de Charles V, duc de Lorraine et de Bar, et généralissime des troupes impériales*. Amsterdam, 1691, 361–362.

25 *Abrégé historique et iconographique de la vie de Charles V duc de Lorraine dédié à Son Altesse Royale Leopold I. son digne successeur*. Nancy, 1701, Planche XVIII.

val, hanem – téves kronológia alapján – a saint-quentini ütközzetel is kapcsolatba hoz.²⁶

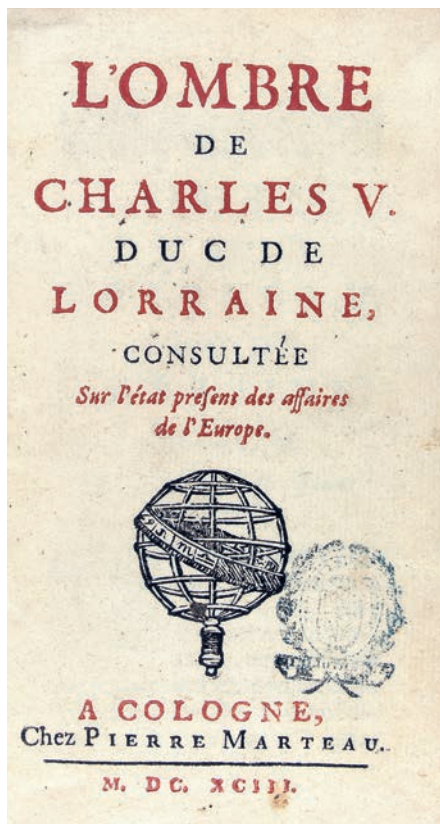
A Lotaringiai Károly emlékének szentelt művek is előszeretettel járultak hozzá a keresztes hadjáratok szelleméhez méltó klasszikus keresztény hős képének kialakításához. Egy *L'ombre de Charles V duc de Lorraine* (Lotaringiai V. Károly herceg árnyéka) címet viselő munka szintén a hadvezér hősiességének állít emléket (3. kép). Ebben a mű névtelen szerzője döntő, stratégiai jelentőségű csatának mutatja be a Nagyharsányon történeteket, amely fontos politikai változásokat hozott.²⁷ Ez a polemizáló és XIV. Lajos politikáját nagy vehemenciával ostorozó munka természetesen igyekezett Lotaringiai Károly európai jelentőségét is hangsúlyozni. A herceg keresztény hősi kultuszának tetőpontja a halála után tíz évvel jött el, amikor testét ünnepélyesen új sírba helyezték. Miután Lipót fia a ryswicki békét követően ismét elfoglalhatta hercegségeit, úgy szerette volna apja emlékét megdicsőíteni, hogy hamvait Innsbruckból ünnepélyes keretek között

2. KÉP. A NAGYHARSÁNYI CSATA ÁBRÁZOLÁSA AZ *ABRÉGÉ HISTORIQUE ET ICONOGRAPHIQUE DE LA VIE DE CHARLES V DUC DE LORRAINE DÉDIÉ À SON ALTESSE ROYALE LEOPOLD I. SON DIGNÉ SUCCESSEUR* CÍMŰ MUNKÁBAN

26 „Il Giorno della Vittoria, memorabile in ogni tempo, fù il decimo d'Agosto, Festa di S. Lorenzo, favorevole à Casa d'Austria, per altre segnalate Vittorie, e in particolare per quella di S. Quintino, dove fù per perire quasi tuttq la Francia. Le Pianure sterili, e vaste di Mohats, altre volt erese famose dal valore di Solimano II. che nel 1526. vinse, & uccise in Battaglia Luigi Secondo Rè d'Ongaria, con strage di vinticinque mille Christiani, servirono à gl'Invitti Allemani di Steccato, e di Campidoglio.” Giorgio Birlic Nolano, *Historia della vita di Carlo V. Duca di Lorena et di Bar, Generalissimo delle truppe imperiali*. Venetia, 1699, 234.

27 „Le dixième d'août (sic !) en suivant le Duc de Lorraine donna cette fameuse bataille proche de Mohats, qui acheva de mettre les Ottomans dans la dernière décadence, & presque hors d'état de plus rien faire dans la suite ; car outre douze mille hommes qu'ils laisserent sur la place, ils y perdirent plus de quatre-vingt-dix pieces de canon, plusieurs mortiers, & generalement toutes leurs provisions, bagage, chariot, leurs chameaux & leurs elephants, que l'on prit au picquet.” *L'ombre de Charles V duc de Lorraine, consultée sur l'état présent des affaires de l'Europe*. Cologne, 1694, 84.

3. KÉP. A L'OMBRE DE CHARLES V
DUC DE LORRAINE CÍMŰ KÖNYV
CÍMLAPJA

Nancyba szállíttatta, ahol pompás ceremóniával helyezték örök nyugalomra a hercegi család Nancy ferences templomának altemplomában található kriptájában 1700. április 22-én. Az április 20-i templomi búcsúztatón szónokoló jezsuita d'Aubenton atya nem nevezte meg külön a csatát, viszont bibliai párhuzamokkal élve kiemelte, hogy Károly herceg győzelmeinek hatására az Oszmán Birodalom meghasonlott önmagával, és súlyos belső válságba került²⁸ (4. kép). Egy másik szerző, a szintén jezsuita Duponcet atya április 23-án a primási székesegyházban tartott halotti beszédében többször is kiemelte a „mohácsi győzelem” jelentőségét, és szoros párhuzamot vont a két csata között, hangsúlyozva, hogy az e helyen egykor lemészárolt „huszonkétezer keresztény és különösen II. Lajos király vére” minden bizonnyal bosszúra sarkallta a nagyharsányi győzőket²⁹ (5. kép). Egy harmadik búcsúztató szerzője, Jean-Claude Sommier plébános 1700. május 11-én a nancyi Saint Evre-templomban a városi tisztségviselők előtt méltatta V. Károly herceg emlékét. Ebben a bibliai és történelmi példák-
kal tűzdelt szónoklatban Sommier atya

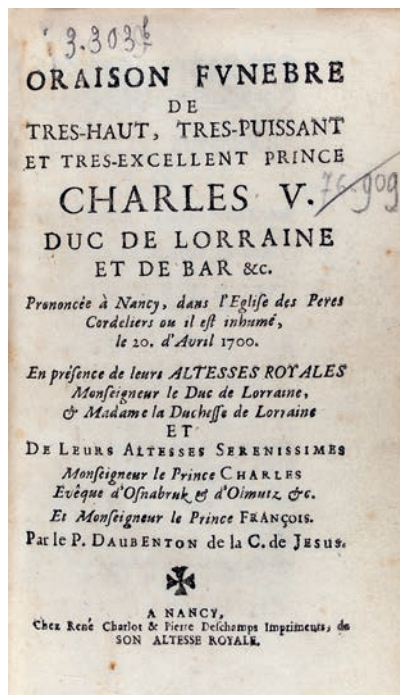
a „mohácsi csatát” Károly herceg pályafutása tetőpontjának és élete valószínűsíthetően legszebb napjának nevezte. A győzelem méltatása során elsősorban a

28 P. d'Aubenton S. J., *Oraison funebre de Tres-Haut Tres-Puissant et Tres-Excellent Prince Charles V duc de Lorraine et de Bar, prononcée à Nancy, dans l'Eglise des Peres Cordeliers, où il est inhumé, le 20 avril 1700.* Nancy, 1729, 70–72.

29 „Je devrois vous parler de cette fameuse bataille de Mohats, à laquelle pas un des Ennemis n'eût échappé, si le Vainqueur comme un Guerrier de l'antiquité sainte avoit pu arrêter le Soleil, ou comme un autre de l'antiquité profane obtenir du jour & de la lumière que ce Païen demandoit vainement à ses Dieux; bataille ou les Turcs combattirent avec plus d'ordre que jamais ; mais jamais aussi ne furent poussez avec plus d'ordre & de conduite, jamais chargez plus vivement, le sang de vingt deux mille Chrétiens & en particulier de Louÿs II. Roy de Hongrie qu'un Empereur Turc avoit fait perir autre fois au même endroit, inspirant sans doute à nos guerriers un vif & ardent désir de vanger la mort de leurs freres.” P. Du Poncet, *Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V [...] prononcée devant Son Altesse Royale Monseigneur le Duc de Lorraine [...] en l'Eglise Primatiale de Nancy le 23 avril 1700 par le Père Duponcet de la C. de Jésus.* Pont-à-Mousson, 1700, 122–123.

herceg katonai érdemeit emelte ki, mivel láthatóan jól ismerte a csata lefolyásának történetét, viszont nem használta ki a két hadi esemény közötti retorikai párhuzam lehetőségét. A tájékozott szónok példákkal illusztrálva részletezte a csata stratégiai és politikai következményeit³⁰ (6. kép).

E szövegek nagy hatást gyakoroltak a későbbi történétírókra, akik igyekeztek minél több forrást felhasználva a leginkább hitelesnek számító csataleírást elkészíteni. A 18. század során a legrészletesebb szöveget a tudós szerzetes, Augustin Calmet – akit leginkább Dom Calmet néven ismernek – állította össze monumentális lotaringiai történelmi munkájában.³¹ A tudós szerzetestől Károly herceg fia, Lipót herceg rendelte meg az *Histoire ecclésiastique et civile de Lorraine* című munkát, amely François Le Bègue kézírata alapján részletesen feldolgozta V. Károly herceg életét és hadjáratainak történetét. Ennek megírását eredetileg Charles-Hyacinthe Hugo apátra³² bízta volna, akinek a tollából szintén fennmaradt két változatban

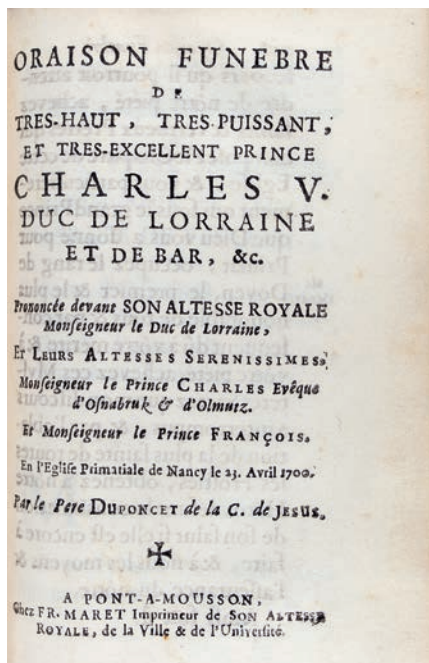

4. KÉP. D'AUBENTON ATYA ORAIISON FUNEBRE DE TRES-HAUT TRES-PUISSANT ET TRES-EXCELLENT PRINCE CHARLES V DUC DE LORRAINE ET DE BAR CÍMŰ GYÁSZBESZÉDÉNEK CÍMLAPJA

30 „Ouy, Messieurs, j'ose dire que la journée de Mohatz a été la plus belle de la vie de nôtre Héros, & qu'à peine on trouvera dans l'histoire des siècles passez quelque chose d'aussi grand que cette insigne victoire. Vit-on jamais rien de plus hardi dans son entreprise, de plus difficile dans son exécution, de plus heureux dans ses suites? je dis de plus hardi dans son entreprise; l'Empereur même n'en sçavois pas le secret. J'ajoute de plus difficile dans son exécution, faire marcher une armée au milieu d'un pais ennemi, dans des campagnes inhabitées, & entrecoupées de marais, lui faire traverser des forêts, & passer des rivieres impraticables, pour chercher son ennemi: l'affronter dans un camp inaccessible, & l'attirer adroitement hors de son fort, le charger hardiment, quoique beaucoup supérieur en troupe, & le mettre dans une deroute entière; c'est ce qu'il fallut farie pour y parvenir. Mais vit-on jamais rien de plus heureux dans ses suites? La désolation de l'Empire Ottoman, la perte de ses dernières ressources, la conquête de deux grands Royaumes qui se rendirent sans coup férir furent les fruits de cette illustre victoire. Bien plus: par ce même coup on vit tomber ce qui restoit à l'Ottoman dans la haute & basse Hongrie, parce que la réduction de ces deux grands Etats de l'Esclavonie & de la Transylvanie, ôtant aux infidels toute communication avec la Hongrie, il falloit que ce grand Royaume, qui auroit encore tenu bien des campagnes à la faveur de plusieurs places imprenables, comme Canise, Siget, Albe-Royale, Agria, Gros-Varadin, & quantité d'autres, il falloit, dis-je, qu'il reçût le joug après une action de cette conséquence.” Jean Claude Sommier, *Oraison funebre de Tres-Haut, Tres-Puissant & Tres-Excellent Prince Charles V* [...] prononcée dans l'Eglise Paroissiale de St. Evre de Nancy en présence de Messieurs de l'Hôtel de Ville le 11 may 1700 par Mre. Jean Claude Sommier prêtre, docteur en théologie, curé de Champs & des Parroisses en dépendantes. Nancy, 1701, 89–92.

31 Dom Augustin Calmet, *Histoire ecclésiastique et civile de la Lorraine*. III. Nancy, 1728, 1161–1167.

32 Charles-Hyacinthe Hugo (1667–1739), premontréi apát, kora egyik híres történész.

5. KÉP. DU PONCET ATYA ORAISON FUNEBRE DE
TRES-HAUT, TRES-PUISSANT & TRES-EXCELLENT
PRINCE CHARLES V CÍMŰ GYÁSZBESZÉDÉNEK
CÍMLAPJA

Prince Eugène de Savoye valószínűleg az egyik legelső és a legelterjedtebb Savoyai Eugén keresztény hősképét népszerűsítő kiadvány volt.³⁷ A kötet előszava szerint a kiadó Savoyai Eugén herceg korábban már bestsellernek számító német életrajzának sikerén felbuzdulva döntött a francia nyelvre fordításról, mivel „e nyelvet általánosabban értik Európa összes udvarában”.³⁸ Az európai elitek számára írt

is egy kéziratos V. Károly életrajz,³³ ám ezt végül a szerző nyíltan franciaellenes politikai nézetei miatt nem jelentették meg³⁴ (7. kép). A nagyharsányi csata történetét a történetíró Dom Calmet elsősorban Jean de La Brune életrajza és François Le Bègue apát kéziratos memoárjai alapján írta meg, amelyekre lábjegyzeteiben is hivatkozik. Dom Calmet megjegyzi a csatával foglalkozó rész végén, hogy ugyanabban a hónapban és majdnem ugyanazon a helyen zajlott, mint az 1526-os mohácsi csata.³⁵

A nagyharsányi csata másik fontos szereplője, Savoyai Eugén herceg különböző, nagy sikerű életrajzai szintén fontos tanulságokkal szolgálnak. A fiatal herceg pályafutása szempontjából döntő jelentőségűnek bizonyult a nagyharsányi csata, hiszen itteni hősieg helytállása miatt – a kor szokásának megfelelően – a győzelem hírére a fővezér a legvitézesebb ifjú nemesre bízva küldte a bécsi udvarba, és a források szerint ez nem más volt, mint Savoyai Eugén.³⁶ Az 1702-ben, Amszterdamban megjelent *La Vie ou l'Histoire du*

33 Bibliothèque Municipale de Nancy, MS 1845–1846 (1032–1033): *Vie de Charles 5 duc de Lorraine* (par le père Hugo); MS 825 (86): *Histoire de la vie de Charles V du père Hugo*.

34 Dom Calmet történetírói jelentőségéről lásd: Cédric Andriot, *Dom Calmet: une œuvre à l'épreuve du temps*. In: Philippe Martin–Fabienne Henryot (dir.), *Dom Augustin Calmet: un itinéraire intellectuel*. Paris, 2008, 49–65; Thomas Nicklas, „Affirmer, nier, ou demeurer dans le doute”. Lothringens Geschichtsschreiber Dom Calmet in der historiographische Grauzone. In: Thomas Nicklas (Hrsg.), *Glaubensformen zwischen Volk und Eliten. Frühneuzeitliche Praktiken und Diskurse zwischen Frankreich und dem Heiligen Römischen Reich*. Halle–Wittemberg, 2011, 43–57.

35 „On remarque que ce combat se donna dans le même endroit de Mohatz, où le Sultan Soliman II. fit périr en 1526 plus de vingt-deux mille Chrétiens, entre lesquels fut Louis II. Roy de Hongrie.” Calmet, *Histoire ecclésiastique*, 1167.

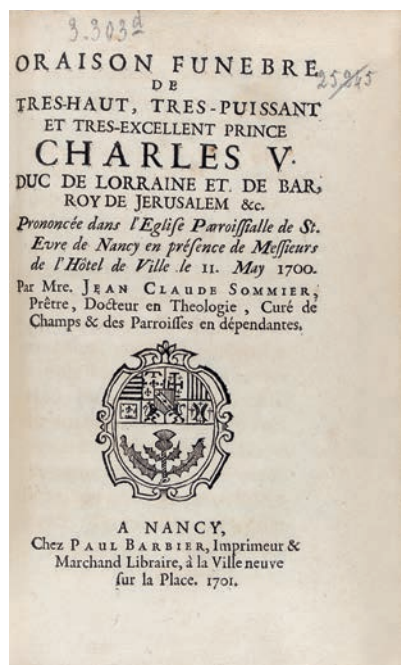
36 Max Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen. Band I. Aufstieg*. Wien, 1963, 135–138.

37 *La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoye*, Amsterdam, 1703.

38 *La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoye*, a kiadó előszava.

könyv részletes beszámolót tartalmaz a nagyharsányi csatáról és annak körülményeiről. Az események részletezése előtt megemlíti, hogy a keresztény csapatok a csata előtt nem messze táboroztak az egykori mohácsi csatatértől, ahol annak idején Szulejmán szultán legyőzte Lajos királyt. A szerző – hibásan – Siklós (franciául *Siclos*) környékét nevezte meg a csata helyszínéként. A hadi események leírásának végén külön kiemeli Savoyai Eugén hősies küzdelmét, és hogy elsőként léphetett az ellenség táborába, kitűzve a császári sasos zászlót a félhold helyére. A szerző röviden szól még az ifjú hős bécsi útjáról is, amelyet viharos gyorsasággal, három nap alatt tett meg.³⁹ Más munkákban is visszatérő motívum a herceg hőstette. Például a Jean Dumont által jegyzett *Histoire militaire du prince Eugène de Savoie, du prince et duc de Marlborough, et du prince de Nassau-Frise* című népszerű kötet is összefoglalja az előző munkából ismert történetet, amit annyival egészít ki, hogy a herceg a császártól egy gyémántokkal díszített arcképet kapott ajándékba. Itt a szerző egyértelműen mohácsi csatáról beszél, viszont nem említi meg az 1526. évi eseményeket.⁴⁰

A történet bekerült egy másik, 1710-ben megjelent munkába is, amely a herceg életére vonatkozó visszaemlékezéseket gyűjtötte össze.⁴¹ A *Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie* című munka bizonyos d'Artanville nevű szerzője a bevezetőben a herceg hadjáratainak résztvevőjeként mutatkozik be, kiemelve, hogy munkáját szemtanúként, krónikásként és emlékiróként írta. Savoyai Eugén herceg hadjáratai megörökítésének gondolata az 1700-as évek elején keletkezett, amikor a herceg egész Európában elismert és ünnepelt hőssé vált. A mű címében is szereplő emlékirat vagy memoár szó valójában egy, a korban igen közkedvelt irodalmi és történeti műfajra utalt, amely a 16–18. században Európa főleg francia nyelvű területein jelent meg, és innen terjedt el a későbbi időszakban. Az első emlékirók dokumentációnak, nyersanyagoknak szánták a műveiket, amelyből a későbbiekben egy jó tollú történész – Titus Livius modern megfelelője – megírhatja majd a korszak történetét. Ennek megfelelően az első emlékirók meglehetősen szerény módon, elsősorban információgyűjtő és előkészítő szerepre korlá-

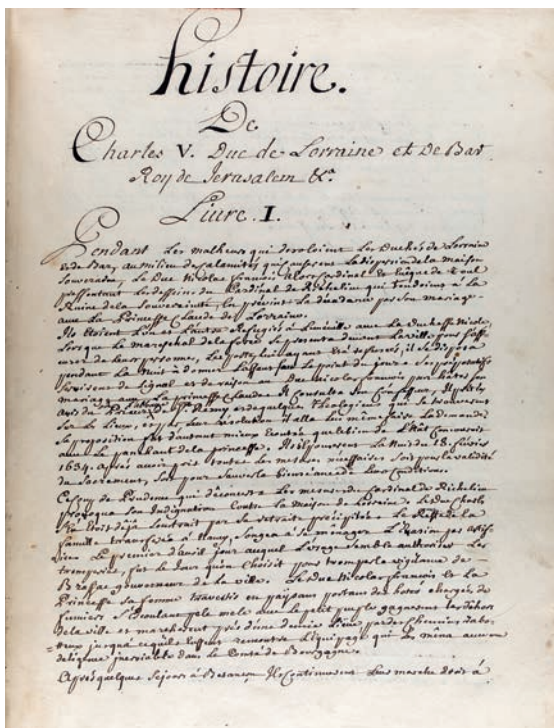

6. KÉP. JEAN CLAUDE SOMMIER ATYA *ORAISON FUNEBRE DE TRES-HAUT, TRES-PUISSANT & TRES-EXCELLENT PRINCE CHARLES V* CÍMŰ GYÁSBSZÉDÉNEK CÍMLAPJA

39 *La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoie*, 66–72.

40 Jean Dumont, *Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie*. La Haye, 1729, XVII.

41 *Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie*. 2 vol. La Haye, 1710.

7. KÉP. CHARLES-HYACINTHE HUGO ATYA
HISTOIRE DE LA VIE DE CHARLES V CÍMŰ
KÉZIRATOS MŰVÉNEK ELSŐ OLDALA

A szerző az előszóban egyszerűen tudatja olvasójával, hogy csupán a herceg életének sommás történetét kívánta összefoglalni, minden bizonnyal a herceg közeli halálának emlékére. Az 1687-es hadjárat történetére vonatkozólag főleg a korábban megjelent munkákban található információk ismétlődnek, és a csatát Mohácshoz köti a szerző.⁴³

1740-ben jelent meg Amszterdamban a herceg egy újabb, nagy sikerű életrajza – a *Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire* (2 kötet) –, amely a későbbiekben több kiadást is megért. A csataterképekkel és éremábrázolásokkal díszített munka szerzője Eléazar de Mauvillon (1712–1779) nyelvtudós, filológus, fordító és történész volt, aki a lengyel király titkáráként is tevékenykedett. Bevezetőjében egy pedagógiai ihletésű történetben elmesélte a mű megszületésének gondolatát; eszerint az Odera

tozták tevékenységüket, és a végső munkát a retorikában járatosabb szerzőkre hagyták. E kötet esetében viszont mint ha megfordult volna a klaszszikus felállás, és éppenséggel az emlékiró merített számos korábbi munkából, mint például Jean de La Brune Lotaringiai Károly életrajzából vagy az 1702-ben megjelent *La Vie ou l'Histoire du Prince Eugène de Savoye* című munkából. A szerző egyébként megemlíti Mohácsot, de az összecsapást következetesen harsányi csatának (*bataille de Hersan*) nevezi.⁴²

A herceg 1736-ban bekövetkezett halála után további életrajzi munkák láttak napvilágot. 1739-ben ismeretlen szerző tollából londoni és lausanne-i impresszummal jelent meg egy barokkosan hosszú című munka, amelyről nagyon keveset tudunk.

42 *Mémoires pour servir à l'histoire du Prince Eugène de Savoie*, I. 202–224.

43 *Histoire de François Eugène Prince de Savoie et de Piémont, Marquis de Saluces, général en chef des Armées de sa majesté Impériale & catholique, premier ministre d'Etat, président du Conseil de guerre, gouverneur & capitaine général des Pays-Bas autrichiens, chevalier de l'ordre de la Toison d'Or, &c. &c. &c.* I. Londres–Lausanne, 1739, 19–20.

menti Frankfurtban találkozott egy idős magyar nemesel, aki mentorként egy peregrinus ifjút kísért európai körútján. A nemesúr egy napon megkérdezte tőle, hogy miért nem született eddig francia nyelven történeti munka Eugén hercegről, hozzátéve, hogy Jean Dumont kötetét nem tekinti igazából annak. Egyben megígérte a szerzőnek, hogy elküldi számára a hercegre vonatkozó német munkákat és az általa összegyűjtött kéziratokat. Miután a szerző megkapta az értékes kéziratokat, és tanulmányozta – egyben éles kritikával is illette – az eddigi irodalmat, röviden leírta munkamódszerét, amelyben kiemelte, hogy történeti elfogulatlanságra törekedett.⁴⁴ A nagyharsányi csata – amelyet ő is *bataille de Hersannak* nevez – körülményeinek, lefolyásának és következményeinek leírása során számos új részletet is közölt, amelyek a későbbi hercegi életrajzokban és csatatörténetekben is előbukkannak majd. Az esemény leírása végén emlékezett meg a korábbi mohácsi csatáról, amelyet tévesen 1626-ra datált.⁴⁵ A kötet hiányosságai ellenére, impozáns tipográfiája és numizmatikai mellékletei alapján méltán vált a 18. század közepén a témára vonatkozó egyik legnépszerűbb referencia-munkává. A csata leírása után részletesen elmeséli az ifjú Commercy herceg⁴⁶ hőstettét is, akit egy török harcos oldalba döfött kopójával, miközben a harc hevében elragadta az ellenség egyik zászlóját. A hercegnek végül sikerült támadóját megölni és a zászlót Lotaringiai Károly hercegnek átadni. A történet nagyon hasonlít Károly herceg zászlót elragadó hőstétéhez, amelyet a szentgotthárdi csatában hajtott végre.⁴⁷ Egyébként a nagyharsányi csatában zsákmányolt zászlót később a Károly herceg által Nancy-ban a Notre-Dame de Bonsecours templomban elhelyezett szentgotthárdi török zászló mellett állították ki, és – több más lotaringiai hercegek által zsákmányolt zászló mellett – ma is ott található.⁴⁸ A példaértékű hőstett emléke sokáig fennmaradt a francia történelmi emlékezetben: számos irodalmi szövegben,⁴⁹ sőt 19. századi iskolás tankönyvekben⁵⁰ is megtalálható.

Ezt a történetet egyébként más, Savoyai Eugén herceg életét feldolgozó francia nyelvű munkák is megörökítették. A Charles-Joseph de Ligne herceg (1735–1814)⁵¹

44 Eléazar de Mauvillon, *Histoire du prince François Eugène de Savoie, Généralissime des Armées de l'Empereur et de l'Empire*. I. Amsterdam, 1740, 200.

45 Mauvillon, *Histoire du prince François Eugène de Savoie*, 79.

46 Charles-François de Lorraine (1661–1702).

47 Ferenc Tóth, Charles V, Duke of Lorraine and the Battle of Mogersdorf/Saint Gotthard. In: Karin Sperl–Martin Scheutz–Arno Strohmeyer (Hrsg.), *Die Schlacht von Mogersdorf/St. Gotthard und der Friede von Eisenburg/Vasvár 1664: Rahmenbedingungen, Akteure, Auswirkungen und Rezeption eines europäischen Ereignisses*. Eisenstadt, 2016, 215–230.

48 Abbé Charles Morel, *Drapeaux de Notre-Dame de Bonsecours*. Nancy, 1866; Abbé Léon Jérôme, *L'église Notre-Dame de Bon-Secours à Nancy*. Nancy, 1898, 278–284.

49 Például: Jean-Marie-Louis Coupé, *Variétés littéraires. L'histoire soumise à l'opinion, ou Morceaux détachés d'histoire, tant ancienne que moderne, discutés & éclaircis*. Paris, 1786, 90–91; Julien Caboché, *Pantheon de la jeunesse. Vie des enfants célèbres de tous les temps et de tous les pays*. Paris, 1843, 71–72; vö. Hervé Bazin, *Les grandes journées de la chrétienté*. Paris, 1890, 299.

50 Például: E.-L. Frémont–Jean-Ignace-Joseph Bourgon, *Cours gradué de compositions françaises, comprenant des sujets de devoirs relatifs à tous les genres*. Paris, 1826, 9.

51 Lásd ehhez: Philip Mansel, *Prince of Europe: Charles-Joseph Prince de Ligne 1735–1814*. London, 2003.

által kiadott Savoyai Eugén herceg – valószínűleg hamisított – önéletrajza szintén elmeséli e történetet. A *Vie du prince Eugène de Savoie généralissime des armées autrichiennes écrite par lui-même* 1809-ben jelent meg először Weimarban,⁵² majd a kötetet hamarosan kétszer is kiadták Párizsban. A mű csak röviden emlékezik meg a nagyharsányi csatáról, és nem szól a mohácsi eseményekről sem.⁵³

Szintén Ligne herceg publikálta a nagyharsányi csata egy másik neves résztvevőjének, Bussy-Rabutin grófnak a visszaemlékezéseit, két különböző impreszumú kiadásban.⁵⁴ A második kiadás előszavának tanúsága szerint az eredeti kéziratot Joseph Wenzel Lichtenstein herceg könyvtárából kapta kölcsön, a herceg közlési engedélyével együtt.⁵⁵ Az előszóban Ligne herceg szellemesen hasonlítja össze e munka stílusát a szerző neves névrokonának irodalmi teljesítményével. A kézirat nyelvi hibáira hivatkozva megjegyzi, hogy gyakorta kellett a szövegbe belejavítania. Ligne herceg számos igen személyes hangvételű jegyzettel is megtűzdeltte a szöveget, és sejtetően igen szabadon kezelte a szerző eredeti kéziratát is. Ennek mértékét pontosan nem tudjuk megállapítani, viszont az tény, hogy a könyv hasonlóan élvezetes stílusban meséli el a neves francia család sarjának élettörténetét. Bussy-Rabutin gróf császári szolgálatban eltöltött hosszú katonai pályája 1683-ban indult el, és a török háborúnak köszönhetően meredeken ívelt felfelé. Az 1687. évi hadjárat sommás történetéből megtudhatjuk, hogy a gróftot ekkor nevezték ki tábornoknak. A szöveg röviden emlékezik meg a sorsdöntő – általa siklósinak nevezett – csata történetéről, és főleg azt emeli ki, hogy a balszárnyat vezető Rabutin gróf mentett meg három császári lovasezredet, amivel kiérdemelte a lotaringiai herceg és a bajor választófejedelem dicséretét.⁵⁶ Ebben az első sorban katonai jellegű leírásban nem találtunk párhuzamot a mohácsi csatával.

A herceggel foglalkozó óriási francia nyelvű irodalom mellett érdemes betekinteni egy más szempontú szerző munkájába is. II. (Cantemir) Demeter (1673–1723), moldvai fejedelem, román író, filozófus, nyelvész, az Oszmán Birodalom történetének kiváló „szakértője” személyesen is részt vett a török háborúban és jól ismerte az oszmán belső viszonyokat. Apja III. Konstantin moldvai fejedelem volt, aki az oszmán szokásoknak megfelelően fiát Konstantinápolyba küldte túszként, ahol 1687–1710 között tanulmányokat folytatott, megismerte a birodalom történetét, illetve később egy igen népszerű kötetet írt e témáról, amelyben

52 A mű eredeti címe: *Mémoires du prince Eugène de Savoie*. Weimar, 1809.

53 *Mémoires du prince Eugène de Savoie*, 32–33.

54 *Mémoires de Son Excellence le comte de Bussy Rabutin, Maréchal des Armées de l'Empereur, Général-Commandant en Transylvanie, etc. etc. etc.* Ed. Charles-Joseph de Ligne. Paris, 1773; *Mémoires sur les campagnes faites en Hongrie, au service de l'Empereur, par le comte de Bussy-Rabutin, conseiller d'État de S. M., Chambellan, Maréchal de ses Armées, Général-Commandant en Transylvanie et Colonel d'un Régiment de Dragons*. Ed. Charles-Joseph de Ligne. Wien, 1795.

55 Az eredeti kéziratot nemrég sikerült megtalálnom a bécsi Liechtenstein Hercegi Levéltárban folytatott kutatásaim során. Jelzete: MS 68 Mémoires ou Recueil des campagnes faites au service de l'empereur par feu son Excellence le Comte Bussi de Rabutin, conseiller d'état de S: M: chambelier Marechal de ses armées, Général Commandant en Transylvanie et Colonel d'un regiment de Dragons.

56 *Mémoires de Son Excellence*, 5–6.

szó esik a nagyharsányi csatáról is. Cantemir Demeter eredetileg latinul készült munkája 1743-ban jelent meg franciául Párizsban *Histoire de l'Empire othoman où se voyent les causes de son aggrandissement et de sa decadence avec des notes très instructives* (2 kötet) címmel. A román szerző kiemeli az oszmán hadseregen belüli ellentéteteket és a hadvezetés hiányosságait. Mohácsot viszont csak mint a császári csapatok táborhelyéhez közel eső helységet nevezi meg, és nem ad meg külön nevet az 1687. augusztus 12-i csata helyszínére sem.⁵⁷

Tanulságos megvizsgálni azt is, hogy miként maradt fenn a nagyharsányi csata emléke a különféle 18. századi szótárakban és lexikonokban. Az első vizsgált referenciamunka Louis Moréri *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane* 1759. évi kiadása, amelyben tanulságos szócikket találhatunk a Mohács helynévnel, mivel a szöveg nagy része az 1687-es csata részletesebb leírására korlátozódik. Az 1526. évi csata csak a szócikk végén jelenik meg, ahol megemlékeznek a csatától nem messze álló mecsetről, amelyet állítólag II. Szulejmán szultán építtetett a győzelem emlékére. A mecsetet a szerző forrása (*Relation de cette bataille*) szerint kápolnává alakították át.⁵⁸ Egy másik korabeli, nagy hatású munka Bruzen de la Martinière *Le Grand Dictionnaire Géographique et Historique et Critique* című, a század folyamán rendkívül népszerű lexikonja volt, amely a magyarországi földrajz és történelem területén is elég tájékozottnak tekinthető.⁵⁹ A munka 1768. évi kiadásában Mohács (franciául *Mohatz*) viszonylag részletes szócikket kapott, ahol a szerző a helység földrajzi meghatározása után elsősorban az 1526-ban és 1687-ben lezajlott csatát említi meg.⁶⁰ Tanulságos a Diderot és d'Alembert által szerkesztett *Nagy Enciklopédia* Jaucourt lovag által írt Mohács-szócikke, amely a várossal kapcsolatban szintén a két híres csatát említi meg, nem feledkezve meg azok pontos dátumáról sem.⁶¹ Érdekes adalék, hogy Jacques Lacombe 1791-ben megjelent *Encyclopédie méthodique* című szótárában a bátorság szócikknél találkozunk a nagyharsányi csata nevével Commercy herceg hőstettének története kapcsán.⁶² Szintén e történetet olvashatjuk Chesnel gróf 19. századi katonai és haditengerészeti enciklopédiájának lapjain is.⁶³

57 Az oszmán védők elkeseredett küzdelmének utolsó pillanatait így örökítette meg: „*Les Allemands en effet la trouvant faiblement gardée (la tranchée fortifiée des Turcs), s'y ouvrent un passage, et prenant en queue les Turcs qui combattaient avec une résolution désespérée au bord de la rivière. C'est alors qu'attaqués de tous côtés, ils font des efforts prodigieux pour se sauver; ils furent tous taillés en pièces, sans qu'il en échappât un seul.*” Démétrius Cantemir, *Histoire de l'Empire othoman*. II. Paris, 1743, 122–123.

58 Louis Moréri, *Le grand dictionnaire historique ou le mélange curieux de l'histoire sacrée et profane*. V. Paris, 1759, 359.

59 Vö. Kövér Lajos, La réception de la Hongrie d'après Bruzen de la Martinière. In: Marie Payet-Ferenc Tóth (dir.), *Mille ans de contacts. Relations franco-hongroises de l'an mil à nos jours*. Szombathely, 2001, 205–212.

60 Antoine-Augustin Bruzen de la Martinière, *Le Grand Dictionnaire Géographique et Historique et Critique*. IV. Paris, 1768, 338.

61 Denis Diderot–Jean le Rond d'Alembert, *Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences et arts et de métiers*. X. Neuchâtel, 1765, 614.

62 Jacques Lacombe, *Encyclopédie méthodique*. Paris, 1791, 362.

63 Adolphe de Chesnel, *Encyclopédie militaire et maritime*. I. Paris, 1862, 46, 441.

Amint a fentiekből is kiderül, a téma kutatása igen bőséges forrásanyaggal rendelkezik a 17–18. század időszakából. Az itt felvillantott példák kiválasztása során elsősorban a legrepresentatívabb műveket igyekeztem előtérbe helyezni. Természetesen a téma forrásanyaga és irodalma ennél jóval bővebb, amelyet további kutatással lehetne csak maradéktalanul feltárni. Hasonlóan a korábbi korszakok munkáihoz, a 20. századi osztrák és német történetírás is nagy jelentőséget tulajdonított a két csata közötti földrajzi és politikai kapcsolatnak.⁶⁴ A korábban kevésbé kutatott francia nyelvű források tanúsága szerint a csata emléke felkeltette a korabeli európai katonai, politikai, tudományos, sőt irodalmi elit érdeklődését. A esemény hírnevét különösen növelte az a tény, hogy a győztes csatában részt vevő neves hadvezérek – Lotaringiai Károly herceg, Savoyai Eugén herceg, Jean-Louis de Rabutin gróf, Villars marsall – franciás műveltségű és francia nyelvű arisztokraták voltak, akik maguk is számos feljegyzést készítettek. Igaz, ezek elsősorban a konkrét katonai tények felvázolására korlátozódtak. A legautentikusabb „összövegnek” tekinthető forrás – Lotaringiai Károly herceg hadinaplója, illetve annak különféle változatai – humanista műveltségű történészek általi feldolgozásainak példáján érhető tetten leginkább, hogy miképpen kapcsolódott össze a két csata a későbbi történelmi emlékezetben. Ennek széles körű elterjedése sokat köszönhetett a századforduló francia nyelvű, a császári szolgálatban dicsőséges karriert befutó hadvezéreket dicsőítő irodalmának. Ezekben nagyon sok korábbi korszakokra visszanyúló hőseszmény motívuma is megtalálható, mint például a kereszties hadjáratok szent harcos kultusza. A vizsgált történeti és irodalmi munkák áttekintése alapján megállapítható, hogy a csata híre és jelentősége elsősorban a keresztény hősokeket (Lotaringiai Károly, Savoyai Eugén, Commercy herceg stb.) dicsőítő munkák révén terjedt el rendkívül széles körben, beleértve a közhasználatú lexikonokat és az iskolai tankönyveket is. A korabeli katonai leírások és későbbi történetírói munkák összevetése során arra a következtetésre juthatunk, hogy a „második mohácsi csata” mítosza – bár igen korán megjelent – valójában historiográfiai konstrukció, amely egy hajdani történelmi tragédia jóvátételével egy új korszak kezdetét hirdette meg. A „második mohácsi csata” így a szintén korszakváltó 1526. évi csata logikus ellenpontjává vált, és ezáltal a két szimbolikus jelentőségű, sorsfordító hadi esemény emléke összefonódott és kiegyenlítődött a történelmi emlékezetben.

64 Paul Wentzke klasszikus munkájában kiemelt helyen kezeli a kérdést. Művében a két csatátér közelségét említi, és utal az első csata súlyos következményeire. A csataleírás után a győzelem szimbolikus trófeájáról, a Commercy herceg által zsákmányolt zászlóról is megemlékezik. Paul Wentzke, *Feldherr des Kaisers, Leben und Taten Herzog Karl V. von Lothringen*. Leipzig, 1943, 284–286. Hans Urbanski, a szélesebb, művelt nagyközönség számára készült életrajzában szintén megemlékezik a két történelmi esemény közötti párhuzamról: Hans Urbanski, *Karl von Lothringen. Österreichs Türkenieger. Biographie*. Wien–München, 1983, 194.

MOHÁCS 1526–2026
REKONSTRUKCIÓ ÉS EMLÉKEZET

Jelen kötet nem az első – és nem is az utolsó – a mohácsi csatával foglalkozó művek sorában. A múlt korszakos kiadványainak felsorolása nélkül is érdemes megemlíteni a jelentősebb évfordulók alkalmával (1926, 1976, 1986, 2016) készült köteteket, amelyek alapjául szolgálhatnak minden jelenkori kutatásnak (ezekre a kötetben szereplő tanulmányok szerzői is rengeteget hivatkoznak). Mindegyikben alapvető fontosságú tanulmányok, forrásközlések kaptak helyet. A mostani gyűjtemény tizenhat tanulmánya követi ezt a hagyományt, számot vet az eddigi eredményekkel, egyben új távlatokat nyújt a további kutatásoknak. Talán ez az első olyan alkalom, amikor az eddigi eredményekre is támaszkodva komplex módon lehetett hozzájárulni az egész Mohács-problematikához. A felkért szerzők eredményeinek legnagyobb újdonsága, hogy a konkrét történelmi eseménysorozatot – az 1526. évi hadjárat előzményei, a csata lefolyása és közvetlen következményei – egyben tárgyalja a csata emlékezeté-

nek kialakulásával, formálódásával, különböző mutációival, ezzel bemutatva a Mohácsról ma ismert történelmi narratíva teljes ívét.

Ára: 4290 Ft

9 789634 161837